

«упуд», «сгаз», «валаснік»), з якімі, як лічылася, ўрачы не могуць справіцца. Папулярнасць і запатрабаванасць элементаў народнай медыцыны ў жыцці сучаснага грамадства яскрава характарызуе той факт, што нават дыпламаваныя ўрачы не адмаўляюць некаторыя «народныя» метады лячэння, у тым ліку і замоўную практыку (!): «Мы к адной жаншчыне ездзілі ў Бяляне. Там такая, умярла даўно. Дзелала вадугу ат эпілепсіі. І вот ана гаварыт, ка мне прыехал врач с Браслава, усё запісал мой разгавор на магнітафон»¹.

ЛІТАРАТУРА

1. Мінько, Л. Народная медицина / Л. Мінько // Этнаграфія Беларусі: энцыкл. – Мінск: БелСЭ, 1989. – С. 344 – 345.
2. Філіпенка, У.С. Анатамічна-фізіялагічныя ўяўленні, этыялогія, прафілактыка і дыягностыка хвароб у сістэме народнай медыцыны беларусаў Падзвіння / У.С. Філіпенка // Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 1. Народная медыцына беларусаў Падзвіння: у 2 ч. / склад. А.У. Лобач, У.С. Філіпенка. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – Ч. 1. – С. 16 – 25.
3. Лобач, У.А. Народная медыцына беларусаў Падзвіння ў сучасным грамадстве / У.А. Лобач // Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 1. Народная медыцына беларусаў Падзвіння: у 2 ч. / склад. А.У. Лобач, У.С. Філіпенка. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – Ч. 1. – С. 58 – 64.
4. Навічонак, Я.Л. Магічныя практыкі на Браслаўшчыне ў другой палове XIX – XX стст: гісторыка-параўнальны і структурна-семантычны аналіз / Я.Л. Навічонак. – Наваполацк: ПДУ, 2005. – 44 с.
5. Сшытак з замовамі, атрыманы ад Пазняковай Ф. (стараверкі), в. Каралева Шаркаўшчынскага раёна.
6. Горбачевский, И.Д. Лепельский уезд Витебской губернии / И.Д. Горбачевский. – Витебск. 1895. – 38 с.
7. Hedeman, O. Historija powiatu Brzawskiego / O. Hedeman. – Wilno. 1930. – 434 s.
8. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. – СПб., 1905. – Т. 9: Верхнее Поднепровье и Белоруссия. – 620 с.
9. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 1998. – 480 с.
10. Максимов, С.В. Белорусская Смоленщина с соседями / С.В. Максимов // Живописная Россия. Отечество наше в его зем., ист., плем., экон. и быт. значении: Литовское и Белорусское Полесье. – Минск: БелЭн., 1994. – С. 429 – 472. – (Репринт. воспроизв. изд. 1882 г.).

АРХІТЭКТУРНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ КУЛЬТАВАЙ ЗАБУДОВЫ ПОЛАЦКАГА БЕЛЬЧЫЦКАГА БАРЫСАГЛЕБСКАГА МАНАСТЫРА

Ю.А. АЎЧЫННІКАВА
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

У артыкуле разглядаюцца архітэктурныя асаблівасці страчаных храмаў Бельчыцкага (Барысаглебскага) манастыра – адной з найбольш старажытных і вядомых аб'ектаў Полацкай зямлі. Чатыры манастырскія храмы: Барысаглебская царква, царква Св. Параскевы Пятніцы, Вялікі безназоўны сабор і храм-трыконх уяўлялі сабою комплекс унікальных помнікаў самабытнай Полацкай школы культувага дойлідства XII – XIII стагоддзяў.

На пачатку XII стагоддзя ў Полацку трывала ўсталявалася хрысціянская рэлігійная традыцыя, распачаўся працэс інтэнсіўнай культура-будаўнічай творчасці, пошукаў якасна новых, мясцовых выяўленчых структур. Аб гэтым сведчыла не толькі значная для сярэднявечнага горада колькасць асобных мураваных цэркваў (дасягала пяці), але і наяўнасць буйных храмава-архітэктурных комплексаў – трох праваслаўных манастыроў [1, с. 76; 2, с. 156]. Сярод апошніх – Бельчыцкі Барысаглебскі мужчынскі манастыр.

Заснаваны ў XII стагоддзі, манастыр у імя Св. Барыса і Глеба на працягу амаль васьмі стагоддзяў з'яўляўся не толькі адным з важных цэнтраў палітычных і культурна-рэлігійных працэсаў гарадскога жыцця, але і выдатным узорам самабытнай архітэктурнай спадчыны Полацкай школы дойлідства.

Манастыр сінтэзаваў у сабе як богаслужбовую, духоўна-абрадавую дзейнасць манахаў і святарства, так і спецыфічную арганізацыю іх сацыяльна-эканамічнага жыцця, гаспадаркі, штодзённага побыту. Таму, з'яўляючыся часткай гарадской забудовы, аб'ект уключала розныя па сваёй сутнасці архітэктурныя кампаненты: у першую чаргу комплекс культурных пабудов, акрамя таго жылыя, гаспадарчыя, пабытовыя будынкі, прыродныя элементы і інш. Гэтыя аб'екты знаходзіліся ў функцыянальным і мастацкім адзінстве, стваралі непаўторную архітэктурна-рэлігійную і культурна-эстэтычную якасць.

¹ Запісана ў 2008 г. аўтарам ад Гаўрылавай Т.Е., 1938 г. нар., в. Яўцерышкі Міёрскага раёна.

У склад культавай забудовы тэрыторыі Бельчыцкага Барысаглебскага манастыра ўваходзілі мураваныя храмы першай трэці XII стагоддзя [3, с. 43]:

1) царква Св. Барыса і Глеба (Барысаглебская), разабрана ў 20-я гады XX стагоддзя;

2) царква Св. Параскевы Пятніцы (Пятніцкая), разабрана ў 20-я гады XX стагоддзя;

3) Вялікі безназоўны (ці Успення Прывсятой Багародзіцы) сабор, страчаны прыкладна ў XVI – пач. XVII стагоддзя;

4) храм-трыконх, страчаны да пачатку XVIII стагоддзя, рэшткі ўпершыню выяўлены ў 1790 годзе падчас будаўнічых работ.

Акрамя мураваных храмаў Бельчыцкаму манастыру ў XVII – XVIII стагоддзях належалі дзве драўляныя царквы:

1) Іаана-Багаслоўская (пабудавана на манастырскія сродкі ў 1769 г.);

2) Успення Прывсятой Багародзіцы (пабудавана на месцы страчанага каменнага Вялікага сабора каля 1615 года «иждевиением кобацких мешан») [4, с. 39].

Да культавай забудовы абіцелі ў канцы XVIII – XIX стагоддзі далучаўся таксама буйны комплекс драўляных гаспадарчых будынкаў (цёплы манастырскі дом, узведзены каля 1773 года, жылыя памяшканні для работных людзей, двухпавярховы амбар, канюшанны хлёў, скотнік, гумно, ток, асець і інш.), вакол тэрыторыі абіцелі размяшчалася сінхроннае манастырскае паселішча [5, ф. 2904, воп. 1, спр. 1, а. 1 – 2; 1, с. 78].

Першапачаткова Барысаглебская царква Бельчыцкага манастыра, пабудаваная прыблізна ў 10-я – 20-я гады XII стагоддзя, уяўляла сабою трохнефавы крыжовакупальны шасціслуповы храм памерамі 8,3 × 15,5 м [3, с. 49]. Да сярэдзіны XIX стагоддзя царква Барыса і Глеба не зведала сур'ёзных зменаў свайго знешняга выгляду і архітэктурнай структуры.

Наўразбураны стан, у якім апынуўся будынак храма напачатку 50-х гадоў XIX стагоддзя, патрабаваў тэрміновых рамонтных работ. Частковая рэстаўрацыя была праведзена ў 1852 годзе. Да алтарнай часткі старажытнай сцяны была прыбудавана новая каменная рызніца, праз якую зроблены ўваход у царкву. Дах у выніку праведзеных работ атрымаў выгляд шатра на тры скаты з цыбулепадобнай галавой [6, ф. 2503, воп. 1, спр. 23, арк. 360].

У 1907 – 1908 гадах у Барысаглебскай царкве па ініцыятыве Віцебскай архіўнай камісіі быў распачаты новы этап капітальных рамонтна-рэстаўрацыйных мерапрыемстваў. Да будынка храма далучыліся новая апсіда і драўляны прытвор, адбылася замена расстрэсканых каменных зводаў новымі драўлянымі; знутры сцены царквы былі пакрыты масленаю фарбаю, а звоўку – тынкоўкай [7, ф. 2694, воп. 1, спр. 100, арк. 57]. Для агляду праведзенай рэстаўрацыі ў Полацк быў камандзіраваны член імператарскай Маскоўскай археалагічнай камісіі акадэмік П.П. Пакрышкін, які адзначаў, што ў выніку рамонтных работ былі страчаны старажытныя арыгінальныя архітэктурныя рысы царквы Барыса і Глеба і каштоўныя фрэскавыя роспісы XII стагоддзя [8, с. 33].

Дэталёвае навуковае апісанне і аналіз архітэктурнай структуры бельчыцкіх храмаў ўпершыню ажыццявіў выдатны археолаг М.М. Варонін. У 1929 годзе ён у складзе навукова-даследчай экспедыцыі Цэнтральных дзяржаўных рэстаўрацыйных майстэрняў распачаў вывучэнне рэшткаў на той час амаль цалкам разбураных манастырскіх царкваў.

Па выніках праведзеных даследаванняў царква Барыса і Глеба з'яўлялася выцягнутай у плане пабудовай з шырокім прытворам і дзвюма парамі цесна пастаўленых, пляскатых лапатак на бакавых сценах, што адпавядалі размяшчэнню слупоў унутры. Прамежкі між лапаткамі былі заняты дзвюхступеннымі нішамі, дзе знаходзіліся старажытныя вокны, размешчаныя ў два ярусы: вялікія – у ніжнім ярусе, малыя – у верхнім [9, с. 122]. Разбор запаўнення старажытных вокнаў выявіў рэшткі суцэльнай сасновай дошкі з трохвугольнымі адтулінамі пасярэдзіне, што сведчыла аб наяўнасці на вокнах драўляных аканіцаў, звычайнага для XII стагоддзя тыпу: з круглымі адтулінамі са шклом пасярэдзіне і трохвугольнымі па баках [10, с. 5]. Аканіцы зашчапляліся дзвюма драўлянымі засаўкамі, што былі ўстаўлены ў гнезды адхону аконных праёмаў. Месцы стыкаў аканіц з цаглянай муроўкай абмазваліся глінай, гэта рабілася з мэтай захавання цяпла [3, с. 49]. Акрамя таго, рэшткі невялікіх вокнаў размяшчаліся над паўночным уваходам у храм і на паўднёвай сцяне [10, с. 5].

Барысаглебская царква мела крыжовыя слупы, над прытворам храма размяшчаліся хоры на корабавым зводзе, але дзе знаходзіўся ход на хоры, вызначыць цяжка [10, с. 6]. Па сведчаннях гісторыка-краязнаўцы XIX стагоддзя К.А. Гаворскага «уваход на оныя (хоры) унутры, але ў старажытнасці быў звонку» [4, с. 39]. Цікавым з'яўляецца і пытанне аб наяўнасці ў храме старой алтарнай перагародкі ці каменнага іконастасу. К.А. Гаворскі прыводзіў звесткі аб існаванні гэтай часткі ўнутранага інтэр'еру царквы: алтарная перагародка была зроблена са старажытнай цэгля і мела тры адтуліны (для «царскай брамы», бакавых уваходаў і адну, уверсе над «царскай брамай», для іконы) [4, с. 39].

Царква Барыса і Глеба па сваёй архітэктурнай будове была вельмі падобная да Спаскай царквы Ефрасіннеўскага манастыра, што дазваляе зрабіць выснову аб пабудове абодвух храмаў знакамітым полацкім дойлідам XII стагоддзя – Іаанам. Археолаг Л.В. Аляксееў сцвярджае, што Іаан быў вучнем кіеўскай будаўнічай арцелі, якая ўзвяла ў Полацку тры храмы-пахавальні князёў Усяславаічаў (Георгіеўскую царкву,

Успенскі сабор Бельчыцкага манастыра, храм-пахавальню Спаса-Ефрасіннеўскага манастыра). Згадкі Іаана ў «Жыцці Ефрасінні Полацкай» як «отче Иоанне приставник над делателями церковными» дазваляюць меркаваць, што ён з'яўляўся манахам, хутчэй за ўсё, менавіта Бельчыцкай абшчэлі [11, с. 106].

Моцнае імкненне кіеўскай арцелі да вертыкалізму ў храмавым будаўніцтве было, відаць, бліжэй Іаану, і, стаўшы кіраўніком самастойнай полацкай арцелі, ён увасобіў гэтае імкненне ў архітэктурных формах Барысаглебскай, Пятніцкай царквы Бельчыцкага манастыра і асабліва ў Спасскім храме Ефрасіннеўскага манастыра [11, с. 106]. Аднак, варта адзначыць, што ў дэкоруме і вынаходніцтвах некаторых канструктыўных частак Барысаглебская царква значна адрознівалася ад Спаскай. Так, Бельчыцкі храм меў паўкупальны пастамент, апрацаваны трохлопаснымі какошнікамі. Спецыяльная разбіўка бакавых сценаў храма лапаткамі сведчыла аб моцна выдзеленай цэнтральнай вежы сабора, што не назіралася ў Спаскай царкве [3, с. 49].

Цэгла Барысаглебскай царквы была добра абпаленая, ярка-чырвонага колеру, памерамі (3 – 4,2 × 21 × 31 – 33 см) была пакладзена на вапняны рошчын ружовага колеру з вельмі тонка цёртым цагляным напайняльнікам. Шоў паміж радамі цэгля складаў у сярэднім (3,5 см). Кладка сценаў храма ўяўляла сабою чаргаванне выступаючага і схаванага радкоў цэгля з ружова-жоўтым цэмяначным напайняльнікам, шырынёй у 10 – 12 см паміж выступаючымі радамі [10, с. 7]. Пры гэтым «паласатасць» фасадаў царквы была павялічана суцэльнай размалёўкай цагляных радоў цёмнай, чырвона-карычневай фарбай [10, с. 8]. Асаблівы эффект надавала змяшчэнне расфарбаваных палос уступаў ліш аконных аракаў. Шурпатае тынкоўка паміж палосамі цаглі была апрацавана спецыяльным драўляным штампам, каб атрымаць выгляд каменнай муроўкі з туфу [3, с. 49]. Дзе-нідзе ў складзе рошчына, што пакрываў схаваны рад цэгля, трапіліся дробныя круглыя камяні – сведчанне сувязі прыёма чыста цаглянай кладкі з тэхнікай старажытнай змешанай муроўкі [10, с. 8].

Паводле І.П. Дэйніса, у 1959 годзе агляд падмурка Барысаглебскай царквы зрабіў археолаг Л.Д. Побаль. Ён таксама адзначаў своеасаблівую старажытную сістэму муроўкі гэтай часткі храма. Падмурак складаўся з каменя, пакладзенага на вялікі пласт вапнянкі белага колеру, што сведчыла аб пабудове помніка не пазней XII стагоддзя. Аднак вынікі гэтых даследаванняў не былі ўключаны Л.Д. Побалем у справаздачы і публікацыі [12, ф. 1164, воп. 5, спр. 13, арк. 32].

Шырыня падмурка, узведзенага на жоўтым мацерыковым пяску, складала 1,4 м, таўшчыня культурнага пласта тут дасягала 0,5 м [13, ф. 1164, воп. 5, спр. 13, арк. 32].

Унутры Барысаглебскай царквы размяшчаўся ўваход у скляпенне, што было падведзена над алтар. Па сведчаннях К. Гаворскага, у сярэдзіне XIX стагоддзя ў скляпеннях храма захоўваліся пахаванні мошчаў трох уніяцкіх архімандрытаў: двух Барысаглебскіх – Кесарыя Чудоўскага (кіраваў манастыром з 1790 па 1794 г.) і Ісайі Шулякевіча (кіраваў манастыром з 1794 па 1822 г.), а таксама ўладыкі Белацаркоўскага – Фёдара Суляціцкага [4, с. 40].

Такім чынам, архітэктурныя асаблівасці будынка, старажытная сістэма кладкі сценаў (са схаванымі радамі) і падмурка дазваляюць аднесці час узвядзення Барысаглебскага храма да 10-х – 20-х гадоў XII стагоддзя. На думку Л.В. Аляксеева, узвядзенне княжэцкага храма-пахавальні Барыса і Глеба ажыццяўляла будаўнічая арцель пад кіраўніцтвам полацкага дойліда Іаана [11, с. 106]. Перабудовы, рамонтныя і рэстаўрацыйныя работы другой паловы XIX – пачатку XX стагоддзя прывялі да моцнага змянення першапачатковага выгляду царквы, страты ёю непаўторных рысаў самабытнай Полацкай школы культавага дойлідства XII стагоддзя і каштоўных узораў манументальнага жывапісу. На пачатку 30-х гадоў XX стагоддзя царква Барыса і Глеба была амаль цалкам зруйнавана.

На паўночна-ўсходнім напрамку ад Барысаглебскага храма ў старажытнасці знаходзілася царква Св. Параскевіі Пятніцы [4, с. 40].

Самыя раннія згадкі Пятніцкай царквы Бельчыцкага манастыра ў пісьмовых крыніцах адносяцца да пачатку XVI стагоддзя. Так, Жалаваная грамата караля Жыгімонта I Івану Зяноўевічу Корсаку ад 1507 года ўтрымлівае наступнае: «...а в мещанке полоцкое... в месте Полоцком против церкви святое Пятницы... «Полацкая Рэвізія 1552 года сведчыць: «Церковь Святое Пятницы в месте, наданье от давных часов мещан Полоцких» [1, с. 172].

Пазней (у 1576 г.) польскі храніст М. Стрыйкоўскі паведамляў, што на момант напісання «Літоўскай хронікі» Пятніцкі храм на Бельчыцы быў амаль цалкам разбураны [4, с. 40].

У 1670 годзе па ініцыятыве Барысаглебскага архімандрыта Кесарыя Чудоўскага былі распачаты будаўнічыя работы па ўзнаўленню царквы, дзеля чаго выкарыстоўваліся як старажытная плініфа і бут з руінаў, так і новая цэгла. Гэта выклікала ўзнікненне распаўсюджанага сярод гісторыкаў XIX стагоддзя памылковага меркавання, што Пятніцкая царква была пабудавана ў другой палове XVII стагоддзя [4, с. 40]. Версію такога позняга паходжання храма прапанаваў член Імператарскага Археалагічнага таварыства Г. Струкаў, які рабіў навуковы агляд будынка ў 1864 годзе [14, с. 46].

У 1919 годзе падчас баявых дзеянняў Грамадзянскай вайны на тэрыторыі Полацка, артылерыйскі снарад, які патрапіў у цэнтральную частку будынка, агаліў спецыфічную старажытную муроўку са схаванымі радамі, што дало магчымасць датаваць пабудову храма не пазней XII стагоддзя [3, с. 50].

У 1929 годзе археалагічныя даследаванні руінаў малой царквы Параскевіі Пятніцы праводзіў М.М. Варонін. Даследчык выявіў, што ў аснове пабудовы XVII стагоддзя знаходзіўся старажытны маленькі храм XII стагоддзя, пашыраны прыбудовамі з захаду і ўсходу і пазбаўлены першапачатковай апсіды [10, с. 9]. Пры перабудове алтара, ва ўсходняй сцяне былі прабіты бакавыя ўваходы, а заходні фасад будынка дапоўніла драўляная шатровая званіца над каменным прытворам [8, с. 38].

У 20-я – 30-я гады XX стагоддзя Пятніцкая царква ўяўляла сабою рэшткі вельмі вузкага і доўгага збудавання памерамі (5,10×19,75 м). У яго складзе яскрава выдзялялася паніжаная заходняя частка і алтар, што быў складзены з брусчатай цэглы XVII стагоддзя з дадаткам вялікай колькасці старажытнай плінфы. Сярэдняя частка будынка, абмежаваная па вуглах шыяскатымі лапаткамі, з'яўлялася рэшткамі больш ранняга маленькага бястоўпнага храма [10, с. 9]. Цэгла пабудовы была ярка-чырвонага колеру, вельмі добрага абялу, памерамі (3,5×15 – 18×29 – 31 см). Сістэма кладкі адпавядала кладцы ў Барысаглебскім храме: на ружовам рошчыне вапны з дамешкай драбнёнай цэглы вызначаліся выступаючыя і заглыбленыя рады плінфы [9, с. 121]. «Паласатая» фактура, падкрэсленая расфарбоўкай выступаючых радоў цэглы на фасадах, унутры храма была перакрыта суцэльнай тынкоўкай таўшчынёй 0,5 – 1,5 см [10, с. 10].

Самае старажытнае частка Пятніцкай царквы захавалася да 1929 года, цэнтральны ўваход у алтар заставаўся першапачатковым, апсіда была цалкам разбурана, але рэшткі дазволілі выявіць яе першасную форму – прамавугольную ў плане з аднаабломнымі лапаткамі па вуглах. Цікавым з'яўляецца той факт, што падобная форма апсіды амаль не сустракаецца ў іншых помніках старажытнарускага дойлідства XII – XIII стагоддзяў [10, с. 10].

Асноўны аб'ём Пятніцкай царквы быў невялікім (прамавугольнік памерамі 5,75×5,10 м) ён, як і апсіда храма, быў накрыты карабавым зводам [10, с. 12]. Наяўнасць падземнай камеры (крыпты) пад усім будынкам царквы, акрамя алтара, сведчыла аб выкарыстанні храма ў якасці спачывальніцы. Магчыма, царква была пабудавана для пахавання заснавальніка Бельчыцкага манастыра полацкага князя Барыса Усяслававіча, які памёр у 1128 годзе. Падобныя маленькія надмагільныя храмы бястоўпнага тыпу былі распаўсюджаны ў X – XII стагоддзях па тэрыторыі Балгарыі (так званыя «костніцы») і Каўказа, што сведчыла аб сувязях полацкага дойлідства з архітэктурнымі традыцыямі гэтых краін [15, с. 183].

Цэнтральны аб'ём Пятніцкай царквы быў моцна выцягнуты ўверх, апсіда таксама была вельмі высокай: уваход у яе меў вышыню 6 м, што было ў 3,5 – 4 разы болей за шырыню храма. Нягледзячы на тое, што пабудова апускалася ў зямлю на 0,75 – 1 м, яе агульная вышыня дасягала 7 м [10, с. 13].

Мяркуючы па размяшчэнню фрэскавых роспісаў, Пятніцкая царква не мела бакавых уваходаў, адзіны – цэнтральны ўваход – размяшчаўся ў заходняй сцяне. Па бакавых сценах, адно над другім, знаходзіліся два акны, магчыма, і над заходнім уваходам было вакно другога яруса. Такім чынам, светлавая вертыкалі па ўсіх чатырох сценах падкрэслівалі вышыню намяшкання. Першапачатковы аб'ём храма складаўся з трох частак: высокі чацвярык, да якога з усходу прымыкала ніжэйшая прамавугольная апсіда, а з захаду – вузкі прытвор. Усе часткі царквы былі накрыты драўлянымі карабавымі зводамі [10, с. 13].

Прынцып шматпрыступкавасці, які быў характэрны для Спаса-Еўфрасіннеўскага храма, назіраўся і ў архітэктурцы Пятніцкай царквы-пахавальні. Аднолькавасць тэхнікі кладкі, памеры і якасць цэглы дазволілі.

Л.В. Аляксееву выказаў думку, што царква Параскевіі Пятніцы разам з Барысаглебскім і Спаса-Еўфрасіннеўскім храмам была ўзведзена знакамітым полацкім дойлідам Іаанам у 20-я гады XII стагоддзя [11, с. 106].

Наяўнасць крыпты ў падмурку храма выклікала з'яўленне ў XIX стагоддзі сярод палачанаў падання аб існаванні пад паўночнай сцяной царквы Параскевіі ўвахода ў падземны тунэль, які нібыта ў старажытнасці быў праездзены пад р. Дзвіною ад Пятніцкага храма Бельчыцкага манастыра да Верхняга замка і Спаскай царквы Еўфрасіннеўскага манастыра. Такім чынам, тры асноўныя аб'екты горада злучаліся паміж сабою [4, с. 40]. У 1812 годзе манахі Бельчыцкай абіцелі рабілі спробу адшукаць гэты ўваход. Яны доўгім кіем знайшлі адтуліну ў падмурку, але цалкам расчысціць яе ад зямлі і будаўнічага смецця не наважыліся «но прычыне незвычайна дурнаго и вредоснаго, исходящего из сего хода воздуха» [4, с. 40]. Даследчык К.А. Гаворскі ў 60-х гадах XIX стагоддзя таксама спрабаваў знайсці падземны тунэль на месцы размяшчэння Пятніцкай царквы, але беспаспяхова [4, с. 40]. Толькі ў 1928 годзе раскопкі І.М. Хозерава выявілі «наличие подземной камеры под всем зданием церкви, но не доходя до алтаря», на аснове чаго былі зроблены высновы аб выкарыстанні Пятніцкага храма ў якасці пахавальні [15, с. 183].

У першай палове XX стагоддзя царква Параскевіі Пятніцы, як і астатнія помнікі Бельчыцкага архітэктурнага комплексу, была страчана. Напачатку 1929 года ад руінаў Пятніцкага храма-пахавальні засталіся толькі нязначныя рэшткі паўднёвай і заходняй сценаў, а таксама паўднёвыя часткі апсіды. Астатняя старажытная цэгла была выкарыстана пры пабудове маста праз р. Заходнюю Дзвіну ў 30-х гадах XX стагоддзя [15, с. 192].

Трэці помнік Бельчыцкага манастыра – Вялікі (безназоўны) сабор – быў страчаны раней XVI – XVII стагоддзяў і ніколі не ўзнаўляўся, таму архітэктурная структура храма вядома сучасным даследчыкам толькі на аснове археалагічных даных.

Гісторык-храніст М. Стрыйкоўскі ўпершыню ўзгадваў руіны старажытнага каменнага храма паблізу царквы Барыса і Глеба [14, с. 47]. У 60-х гадах XIX стагоддзя А.М. Семянтоўскі апісаў рэшткі «неизвестного рансе собора»: «на восточной стороне двора монастырского в 30 саженях от Борисоглебской и в 10 саженях от Параскевиевской церкви виднеются остатки фундамента от древней церкви. Судя по фундаменту, древняя церковь должна была иметь в длину, вместе со средним выступом олтальной стены, около 75 футов, в ширину 49 футов. Фигура ея представляла четырёхугольник, с тремя полукруглыми выступами олтальной стены» [14, с. 47].

Дакладная назва помніка на сённяшні дзень невядома, яго лічылі то царквой Барыса і Глеба, пабудаванай князем Барысам Усяслававічам, то першапачатковым храмам Параскевіі Пятніцы [10, с. 14]. Дакументальныя крыніцы першай паловы XVII стагоддзя ўтрымліваюць звесткі, што акрамя Барысаглебскай і Пятніцкай царкваў на Бельчыцы былі пабудаваны і два драўляныя храмы: Іаана Багаслова і Успення Прывсятой Багародзіцы. Апошні быў адноўлены на месцы страчанага каменнага Вялікага сабора «иждевением кобацких мещан» каля 1615 года [4, с. 39]. Час першапачатковага ўзвядзення і месца размяшчэння гэтых царкваў дакладна невядомы [10, с. 14].

У актах апісання царкваў г. Полацка і ўезда Віцебскай царкоўна-будаўнічай прысутнасці за 1868 год таксама ўзгадваецца страчаны каменны сабор, «вядомы толькі па паданнях», які насіў назву Успення Прывсятой Багародзіцы, ці скарачана – Успенскі сабор [6, ф. 2503, воп. 1, спр. 23, арк. 358].

М.М. Варонін прапаноўваў суадносіць руіны безыменнага сабора з прыгаданай у гісторыі царквой «Багародзіцы старой», якая была пабудавана ў 1107 годзе, а ў 1159 годзе з'яўляўся цэнтрам полацкай гарадской «братчыны», куды гараджане клікалі князя Расціслава для перамоў. Менавіта гэтая старажытная драўляная царква магла, на думку археолага, з'яўляцца напярэднічай мураванага бельчыцкага сабора [10, с. 14].

Пабудова саборнага храма Барысаглебскага манастыра хутчэй за ўсё была звязана з палітычным становішчам Полацка, усталяваннем дружальных і раўнапраўных адносін з Кіеўскім княствам, пасля таго як Усевалад Вольгавіч, які зацвердзіўся ў Кіеве ў 1139 (1140) годзе, ажаніўся на полацкай князёўне, дачцэ князя Васількі – унука Усяслава Чарадзея. З таго часу тут з'явілася будаўнічая арцель, якая ўзвяла Бельчыцкі Успенскі сабор у традыцыях дойлідства Кіеўскай дзяржавы [16, с. 104; 17, с. 198].

На карысць такому меркаванню сведчаць тыпалагічнае падабенства і аднолькавая будаўнічая тэхніка Вялікага сабора Бельчыцкага манастыра з царквой Спаса ў княжацкім сяле Бярэставе пад Кіевам [18, с. 50 – 51].

Першае навуковае археалагічнае даследаванне архітэктуры Бельчыцкага сабора здзейсніў у 90-х гадах XIX стагоддзя А.М. Паўлінаў. Помнік уяўляў сабою трохапсідны шасцістоўны храм, сярэдняя пара слупоў якога была прамавугольная ў плане, астатнія – крыжовыя [19, с. 53]. А.М. Паўлінаў адзначаў асаблівую, вельмі падобную да Сафійскага сабора, кладку пабудовы бельчыцкага храма: «из тонкого кирпича в три ряда на известковом растворе, причём шов раствора толще кирпича в 1 дюйм; при ширине 6 дюймов и длине 12 ¼ дюйма, три ряда имеют толщину 10,5 дюйма; над этим рядом идет ряд булыжников разной величины» [19, с. 54]. Падобная тэхніка муроўкі сведчыла аб магчымым адначасовым узвядзенні Вялікага (безназоўнага) сабора ў Бельчыцкім пасадзе і Сафійскага на Верхнім замку.

Раскопкі І.М. Хозерава, праведзеныя ў 1928 годзе, дазволілі больш дакладна выявіць асноўныя архітэктурныя асаблівасці сабора Барысаглебскага манастыра. Гэта быў вялікі (23,5×16,5 м) шасцістоўны трохапсідны храм з крыжовымі слупамі, трыма прытворамі і пляскатымі ўнутранымі і знешнімі лапатакмі. Купал царквы, крыты волавам, абাপіраўся на заходнюю і ўсходнюю пару слупоў і быў ссунуты на адно члянёне на захад, што з'яўлялася асаблівасцю планіроўкі. Падмурак храма быў закладзены на глыбіні 1,63 м. У яго аснову былі пакладзены тры рады дубовых бярвенняў памерамі 22×25 см у спілу, замацаваныя на стыках жалезнымі каванымі цвікамі па 24 см даўжынёй. Над апсідамі таксама знаходзілася драўляная канструкцыя ў форме шматкутніка, якая была заліта розчынам вапны таўшчынёй у 20 – 25 см; вышэй ішла залітая цэментавым рошчынам забутоўка з булыжнага камення, таўшчынёй ад 8 – 10 да 25 – 30 см. На глыбіні 20 см ад паверхні зямлі пачыналася кладка цагляных сцен [10, с. 15]. Структура кладкі супадала з Барысаглебскай і Пятніцкай царквамі – цагляная «са схаваным радам». Памеры плінфы складалі 3,5×20 – 22×30 – 33 см, сустракалася таксама і больш вузкая – шырынёю 15,5 – 16,5 см [3, с. 48]. На некаторых цаглянах меліся знакі ў выглядзе літар, геаметрычных фігур і арнаментаў; адзін з іх у форме пяціпрамянёвай зоркі адпавядаў знакам, выяўленым на цагле полацкага Сафійскага сабора, што дае магчымасць адносіць пабудову Вялікага сабора да другой паловы XII стагоддзя [10, с. 15].

Акрамя звычайных рэшткаў плінфы, на месцы былога размяшчэння храма ў выніку археалагічных раскопак былі знойдзены і так званыя лекальныя плінфы – цагляны з паўкруглым тарцом і сегментападобнай формы, якія маглі ўжывацца для выкладкі паўкалонак на барабане сабора і аркатурнага паса на фасадах [10, с. 16].

У бельчыцкім саборы было выяўлена дзве падлогі. Першая – з гладка адпаліраванай цэментавай заліўкі таўшчынёй 10 – 12 см, другая, насланая значна пазней, была з квадратнай маёлікавай паліванай пліткі, пакладзенай на цэментавую змазку, памерамі 17×17 см, жоўтых, зялёных і чырвона-карычневых колераў [10, с. 16]. Другі пласт падлогі храма быў вельмі падобны да старажытнай падлогі, выкладзенай у полацкай Сафіі.

Археалагічныя даследаванні Вялікага сабора ажыццяўлялі таксама ў 1965 годзе М.К. Каргер, а ў 1977 годзе – П.А. Рапапорт. Апошні дакладна вызначыў у храме Бельчыцкага манастыра такія характэрныя рысы кіеўскага культывага дойлідства канца XI – пачатку XII стагоддзя, як цагляная муроўка «са схаваным радам», плоскія лапаткі на фасадах, драўляны каркас пад падмуркам, замацаваны жалезнымі кастылямі [20, с. 98].

Верагодна, Бельчыцкі сабор узводзілі кіеўскія майстры ў хуткім часе пасля будаўніцтва царквы Спаса на Бярэставе, бо менавіта ў гэтым храме ўпершыню склалася крыжовая схема плана, дзякуючы наяўнасці трох прытвораў. Аднак у полацкім храме дойліды перанеслі падкупальную прастору на адно члянэнне на захад, у параўнанні са звычайнымі шасціслуповымі храмамі. Такі кампазіцыйны прыём, а таксама наяўнасць прытвораў сведчаць, што дойліды імкнуліся стварыць цэнтральную кампазіцыю, дзе больш нізкія чым асноўны аб’ём прытворы падкрэслівалі б вышыню ўвэнчанай купалам цэнтральнай часткі [18, с. 50 – 51].

У саборы Бельчыцкага манастыра была вызначана тэндэнцыя да істотнай перапрацоўкі крыжова-купальнай схемы храма ў бок стварэння кампазіцыі з вежанадобна ўзнятым барабанам купала. У далейшым гэтая тэндэнцыя атрымала інтэнсіўнае развіццё, пра што сведчаць рэшткі храма другой паловы XII стагоддзя на полацкім дзядзінцы. Агульная схема плана гэтага збудавання супадала з Бельчыцкім (безназоўным) саборам і адначасова з’яўлялася прататыпам царквы архангела Міхаіла ў Смаленску (другая назва Свірская царква), якую пабудавалі ў 80-х – 90-х гады XII стагоддзя запрошаны полацкі дойлід [21, с. 7].

Эвалюцыйная лінія полацкага дойлідства ад сабора Бельчыцкага манастыра праз храм на дзядзінцы да смаленскай царквы архангела Міхаіла прывяла да фарміравання новага архітэктурнага вобраза ўрачыстага вежанадобнага храма, у якім візантыйскія кампазіцыйныя прыёмы былі цалкам перапрацаваны і перасасэнсаваны [18, с. 51].

Такая творчая актыўнасць полацкіх дойлідаў у асноўным была абумоўлена палітычнай незалежнасцю ад Кіева. Мясцовыя будаўнікі захавалі старадаўнюю муроўку «са схаваным радам», хаця ў архітэктурных суседніх усходнеславянскіх княстваў ад яе на той час адмовіліся. Толькі ў пабудовах Канстанцінопаля плінфу клалі з утопленым радам і ў змешанай тэхніцы муроўкі да сярэдзіны XII стагоддзя. Не выключана, што полацкія дойліды, як і іх візантыйскія калегі, захоўвалі гэтую муроўку дзеля больш практычнага і таннага дэкаратыўнага афармлення фасадаў [18, с. 51]. Паступова такі будаўнічы прыём стаў адной з тыповых рысаў самастойнай арыгінальнай Полацкай школы дойлідства.

Такім чынам, Вялікі (безыменны), ці Успенскі, сабор Барысаглебскай абіцелі уяўляў сабою выдатны помнік культывага дойлідства XII стагоддзя, які адрозніваўся буйнымі памерамі, спецыфічнай складанай архітэктурай, арыгінальнымі ўпрыгожваннямі фасаду і ўнутранага інтэр’еру будынка.

Прыблізна адначасовая пабудова бельчыцкага (безназоўнага) і Сафійскага сабораў мела на ўвазе важную агульнадзяржаўную мэту – падкрэсліць не толькі палітычную і рэлігійна-культурную незалежнасць Полаччыны ад Кіеўскага княства, але і роўнасць з ім.

Акрамя трох дакладна лакалізаваных і археалагічна вывучаных помнікаў Барысаглебскага манастыра, існаваў і чацвёрты храм, які па паданню насіў назву манастырскага дома [8, с. 69]. Гэтая манументальная пабудова была незвычайнай і рэзка вылучалася сярод іншых архітэктурных помнікаў Полаччыны. Упершыню падмурак храма быў выяўлены ў кашы XVIII стагоддзя падчас зямельных работ. Невядомы сёння аўтар склаў «Запіску», у якой утрымліваўся план збудавання [8, с. 70]. Гэтыя матэрыялы былі знойдзены М.М. Вароніным у бібліятэцы імя Леніна ў Маскве і ўпершыню апублікаваны ў 1962 годзе [12, ф. 1164, воп. 5, спр. 11].

У «Запіску» пазначалася, што ў 1790 годзе на тэрыторыі Бельчыцкай абіцелі праводзіліся работы па прыбудове новай рызніцы да старажытнай Барысаглебскай царквы. Для будаўніцтва выкарыстоўваўся пясок з невялікага пагорка на манастырскім падвор’і, пад пластамі пясчанай глебы рабочымі былі знойдзены спачатку рэшткі мураванай сцяны, а потым трывалы каменны падмурак старажытнага храма своеасаблівай формы. Царква была пабудавана з плінфы, залітай цэмяначным розчынам, але ў адрозненне ад іншых пабудов манастыра, кладка была камбінаваная (паўбутавага) – звонку выкладзеная з плінфы, а знутры – з каменя. На рэштках сцен і слупоў захоўваліся фрагменты старажытных фрэскавых роспісаў нераважна зялёнага колеру [12, ф. 1164, воп. 5, спр. 11, арк. 36]. Вышэйпрыведзеныя факты далі магчымасць аднесці час пабудовы невядомага храма да XII стагоддзя, як і трох астатніх цэркваў Барысаглебскага манастырскага комплексу [22, с. 102].

Схематычны план, які прыкладаўся да «Запіскі», сведчыў, што пабудова з’яўлялася не жылым «манастырскім домам», а помнікам культывага дойлідства. Гэта была аднаапсідная і незвычайна выцягнутая ў даўжыню царква. З поўначы і поўдня, прыкладна пасярэдзіне яе бакавых сценаў, вылучаліся адкрытыя ўнутр паўкруглыя выступы, якія ўтвараліся чатырма квадратнымі слупамі. Слупы былі расставлены вельмі шырока, такім чынам сетка нефаў, што звычайна рассякае інтэр’ер крыжовакупальных храмаў, знікала і замянялася адзінай прасторай зальнага характару. У той жа час значныя памеры падкупальнага прамавугольніка сведчылі ці аб надзвычай вялікіх памерах барабана, ці аб вежанадобнай форме верху [22, с. 102]. Такія кампазіцыйныя прыёмы ў параўнанні з традыцыйнай акружаць трохнефнае ядро

храма галерэямі, што рабіла яго па сутнасці пяцінефным, выглядалі менш зграбнымі, але затое надавалі пабудове шматграннасць, гульню светлаценю і дазвалялі ўзводзіць агульную кампазіцыю па прыняццю прыступкавага звужэння ўверх. Гэта з'яўлялася адной з адметных рыс полацкага дойлідства і найвышэйшага развіцця дасягнула ў Спаса-Прэображэнскай царкве Ефрасінеўскага манастыра [18, с. 53].

Бакавыя паўкружжы – конхі – адыгрывалі мастацкую і канструктыўную ролю: яны з'яўляліся контрфорсамі па папярэчнай восі распора і адначасова стваралі яруснасць і шматпрыступкавасць кампазіцыі. Прамавугольныя выступы па васьях пабудовы з поўначы, поўдня і захаду (на плане), магчыма, вызначалі ўваходы ў храм і пляцоўкі перад імі [22, с. 103].

Аўтар «Запіскі» ўзгадваў таксама глыбокую адтуліну ў апсідзе знойдзенай пабудовы. Малая Пятніцкая царква Барысаглебскага манастыра мела крыту ў падмурку асноўнага памяшкання храма. Магчыма, што падобная крыштапахавальня была і ў чацвёртай царкве абіцелі, аднак яна размяшчалася толькі пад алтарнай часткай, як гэта рабілі ў храмах «раманскага Захаду» [12, ф. 1164, воп. 5, спр. 11, арк. 36].

Увогуле чацвёрты храм Барысаглебскага манастыра быў вельмі незвычайным для манументальнага дойлідства як Полаччыны, так і ўвогуле Беларусі XII – XIII стагоддзяў. Калі першыя тры царквы Бельчыцкай абіцелі адносіліся да Полацкай школы старажытнарускай традыцыі храмавага будаўніцтва, то чацвёртая належыла да тыпу «трыконхаў» – храмаў, распаўсюджаных у манастырскай архітэктуры Афона, Балгарыі, Румыніі і асабліва Сербіі на працягу XI – XVII стагоддзяў. Бакавыя конхі былі звязаны з асаблівым тыпам царкоўных спеваў і выкарыстоўваліся для стварэння якаснай акустыкі, у Балгарыі яны насілі назву «певинцы». Такім чынам, чацвёрты храм дакладна з'яўляўся культывай, а не гаспадарчай манастырскай пабудовай [22, с. 103].

З сэрца трыконхаў бельчыцкі помнік належыў да найбольш старажытных узораў, аб чым гавораць матэрыялы і тэхніка пабудовы. З'яўленне ў Полацку ў XII стагоддзі храма-трыконха сведчыла аб сувязях Полацкага княства з Балканамі (асабліва Сербіяй) і знаёмстве мясцовых дойлідаў з архітэктурай гэтых краін [22, с. 104]. Магчыма, прыход на Полаччыну падобнай традыцыі храмавага будаўніцтва адбываўся не з тэрыторыі паўднёвых славян, а з Візантыі. Старажытны Полацк меў шчыльныя гандлёвыя і культурна-рэлігійныя сувязі з Царградам, тым больш, што ў першай палове XII стагоддзя шасцёра полацкіх князёў разам з сем'ямі: Расціслаў, Святаслаў, Георгій, сыны Рагвалода-Барыса Васіль і Іван, а таксама Давыд па загаду кіеўскага князя Мсціслава (ад 1129 г.) знаходзіліся там у ссылцы. Толькі два выгнаннікі – браты Рагваладавічы Васіль і Іван – праз дзесяць гадоў вярнуліся на радзіму [16, с. 103]. Менавіта яны маглі прывезці з Візантыі дойлід, які і збудаваў у Полацку храм-трыконх [3, с. 43]. Нажаль, найцікавейшы чацвёрты помнік Барысаглебскага манастырскага храмавага комплексу – адна са спецыфічных эвалюцыйных ліній полацкага дойлідства XII – XIII стагоддзяў – да сённяшняга дня дакладна навукова не лакалізаваны і археалагічна не вывучаны [1, с. 78].

Такім чынам, наяўнасць характэрных асаблівасцяў у архітэктуры Барысаглебскай, Пятніцкай царкваў, Вялікага (безназоўнага) сабора і храма-трыконха Бельчыцкага манастыра дазваляе аднесці іх да лепшых узораў Полацкай школы дойлідства. Самабытная школа склалася ў полацкім культывым будаўніцтве XII стагоддзя на аснове традыцый візантыйскай і кіеўскай архітэктуры пад уплывам першага манументальнага кultaвага збудавання на Беларусі – полацкага Сафійскага сабора [23, Т. 5, с. 533].

У пабудовах Полацкай школы дойлідства адбыўся частковы адыход ад візантыйскіх крыжова-купальных шматнефных структур з некалькімі апсідамі, культывыя будынкi былі значна выцягнутымі ў плане з больш вузкімі бакавымі нефамі, асноўную кампазіцыйную дамінанту ўтварала сярэдняя апсіда [23, Т. 5, с. 533].

Вышэйпазначаныя асаблівасці разам з арыгінальнай плінфавай муроўкай са «схаванымі радам» назіраліся ў архітэктуры ўсіх чатырох страчаных помнікаў Бельчыцкага Барысаглебскага манастыра.

ЛІТАРАТУРА

1. Тарасаў, С.В. Полацк IX – XVII стст.: Гісторыя і тапаграфія / С.В. Тарасаў. – Мінск: Беларус. навука, 2001. – 183 с.
2. Тихомиров, М.И. Древнерусские города / М.И. Тихомиров. – М., 1956. – 417 с.
3. Трусаў, А. Бельчыцкі манастыр / А. Трусаў // Беларус. гіст. часопіс. – 1993. – № 1. – С. 43 – 50.
4. Говорский, К. Историческое описание Полоцкого Борисоглебского монастыря / К. Говорский // Полоцкий летописец. Ист.-лит. журнал. – 1992. – № 1. – С. 37 – 42.
5. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску (НГАБ). Фонд 2904. – Воп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2 – 5. Ведомость о состоянии заштатного Борисоглебского монастыря за 1864 г.
6. НГАБ. Фонд 2503. – Воп. 1. – Спр. 23. – Арк. 355 – 368. Акты осмотра церквей г. Полоцка и уезда Витебского губернского церковно-строительного присутствия за 1868 г.
7. НГАБ. Фонд 2694. – Воп. 1. – Спр. 100. – Арк. 53 – 57. Акты осмотра церквей г. Полоцка и уезда Витебского губернского церковно-строительного присутствия за 1904 г.

8. Селицкий, А.А. Живопись Полоцкой земли XI – XII вв. / А.А. Селицкий. – Минск.: Наука і тэхніка, 1992. – 173 с.
9. Штыхов, Г.В. Города Полоцкой земли (IX – XIII вв.) / Г.В. Штыхов. – Минск.: Наука и техника, 1978. – 160 с.
10. Воронин, Н.Н. Бельчицкие руины / Н.Н. Воронин // Архитектурное наследие. – 1956. – № 6. – С. 3 – 20.
11. Алексеев, Л.В. Домонгольская архитектура Полоцкой земли в историческом осмыслении / Л.В. Алексеев // Российская археология. – 1996. – № 2. – С. 96 – 110.
12. Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку. Фонд 1164. – Воп. 5. – Спр. 13. – Арк. 32. Документы лічонага проісходжэння почётнага гражданина г. Полацка І.П. Дэйніса.
13. Хозеров, И.М. Полоцкое зодчество XI – XII веков в свете новых исследований / И.М. Хозеров // Адраджэнне: гіст. альманах. – Минск: Універсітэцкае, 1995. – Вып. 1. – С. 157 – 195.
14. Сементовский, А. Полоцкий Борисоглебский монастырь / А. Сементовский // Полоцкий летописец. Ист.-лит. журнал. – 1992. – № 1. – С. 42 – 47.
15. Чантурия, В.А. Памятники архитектуры и градостроительства Белоруссии / В.А. Чантурия. – Минск: Польша, 1986. – 240 с.
16. Гісторыя Беларусі: у 2 ч. / І.І. Крэнь (кр.) [і інш.]. – Минск: РІВШ БДУ, 2000 – 2002. – Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст. / І.І. Коўкель [і інш.]. – 2000. – 656 с.
17. Загарульскі, Э.М. Заходняя Русь: IX – XIII стст. / Э.М. Загарульскі. – Минск: Універсітэцкае, 1998. – 240 с.
18. Кушнярэвіч, А.М. Полацкае дойдліства XII ст. ва ўсходнеславянскім і агульнавізантыйскім архітэктурным кантэксце / А.М. Кушнярэвіч // Весці АН Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 1996. – № 4. – С. 49 – 56.
19. Павлинов, А.М. Древние храмы Витебска и Полоцка / А.М. Павлинов // История русской архитектуры. – 1895. – С. 53 – 55.
20. Раппопорт, П.А. Русская архитектура XI – XIII вв. Каталог памятников / П.А. Раппопорт. – Л.: Наука, 1982. – 136 с.
21. Воронин, Н.Н. Зодчество Смоленска XII – XIII вв. / Н.Н. Воронин, П.А. Раппопорт. – Л.: Наука, 1979. – 29 с.
22. Воронин, Н.Н. К истории полоцкого зодчества XII в. / Н.Н. Воронин // Краткие сообщ. Ин-та археологии АН СССР. – М., 1962. – Вып. 87. – С. 102 – 104.
23. Шупенька, І. Каталог асабістага фонду Дэйніса І.П. (зборнік і захавальнік гісторыі Полацка): агляда калекцыі / І. Шупенька // Матэрыялы навук. практ. канф. (па выніках навук.-даслед. работы Полац. гіст.-культурн. музея-запаведніка ў 1998 г.). – Полацк, 1999. – С. 116 – 118.

ГІСТОРЫЯ ЭТНАГРАФІчнаГА І ФАЛЬКЛОРНАГА Вывучэння ПАДЗВІННЯ ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ ХХ – ПАЧАТКУ ХХІ СТАГОДДЗЯ

А.Ю. БАБІЧ

(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

Разглядаецца працэс фальклорнага і этнаграфічнага вывучэння Падзвіння ў перыяд з другой паловы ХХ да пачатку ХХІ стагоддзя, а таксама акрэсліваецца асаблівасці арганізацыі і правядзення этнаграфічных даследаванняў у пазначаным рэгіёне як у савецкі час, так і ў часы існавання суверэмнай Рэспублікі Беларусь. Ахарактарызаваўшы асноўныя беларускія цэнтры этнаграфічнага і фальклорнага вывучэння Падзвінскага рэгіёну ў пазначаны перыяд, прыходзім да высновы, што калі ў 1950-я – 1980-я гады асноўнымі цэнтрамі фальклорна-этнаграфічнага вывучэння Беларускага Падзвіння з'яўлялася АН БССР, то напачатку 1990-х гадоў сітуацыя ў галіне фалькларыстыкі і этнаграфіі змяняецца: паўстаюць новыя дзяржаўныя і грамадскія арганізацыі, рэгіянальныя цэнтры, якія займаюцца актыўнай этнаграфічнай дзейнасцю.

Уводзіны. Унікальная непаўторнасць асобных праў традыцыйнай культуры гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі, у тым ліку Падзвіння, вымагае ад айчынных этнографў, фалькларыстаў, музыказнаўцаў надаваць усё большую ўвагу накірунку арыяльнага даследавання спецыфікі культуры беларускага этнасу. Аднак, нягледзячы на значныя поспехі ў галіне вывучэння рэгіянальнай спецыфікі традыцыйнай культуры Беларускага Падзвіння, і сёння застаюцца актуальнымі праблема захавання сабраных матэрыялаў, адсутнасць належнага фінансавання даследчыцкіх праектаў, а таксама непрапарцыйнасць у вывучэнні асобных пытанняў беларускай традыцыйнай культуры. Назіраецца амаль поўная адсутнасць каардынацыі дзейнасці паміж дзяржаўнымі цэнтрамі этнаграфічных даследаванняў і недзяржаўнымі грамадскімі арганізацыямі, паміж агульнарэспубліканскімі і рэгіянальнымі навукова-даследчымі і навучальнымі ўстановамі. У прыватнасці, гэта праяўляецца падчас арганізацыі і правядзення палявых даследаванняў – у некаардынаванасці маршрутаў, тэматыкі, мэтаў і задач асобных этнаграфічных экспедыцый. Неабход-